
DEĞERLENDİRMELEER

Gızılbaşlar Tarihi "Tarih-i Gızılbaşan" Redaktor V. Gardaşlı, Tercüme ve Şerhler: M.E. Mehemedi, Azerbaycan Neşriyatı, Bakı 1993

Türk tarihinde on beşinci ve on altıncı asırlar, komşu topraklar üzerinde kurulan ve birbirleriyle mücadele eden, birbirlerinden insan, silâh, para gücü gibi destekler sağlamaya çalışan Türk devletlerinin tarih sahnesinde görüldüğü yüzyıllardır. Osmanlılar, Akkoyunlular, Karakoyunlular ve Safeviler arasındaki mücadeleler herkesin malûmudur. Özellikle Safevîler ve Birinci Şah İsmail hareketi oldukça önemlidir. Farklı bir mezhebe dayanan ve Anadolu'dan her bakımdan desteklenen bu hareket Çaldıran'da ağır bir darbe alıncaya kadar hatta aldıktan sonra da çeşitli faktörlerin etkisiyle belli zümrelerin meylettiği bir hareket olmuştur. Bu harekete Anadolu'dan katılan oymakların sayısı da, devletin kuruluş gelişmesinde oynadığı rol de oldukça ehemmiyetlidir. Birinci Şah İsmail'den önceki devreyi, bilhassa dedesi Şeyh Cüneyd'in Osmanlı ile münasebetlerini ve Anadolu'daki faaliyetlerini işleyen Walter Hinz'ın *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd* adlı eseri, batılı bir kaynak olması bakımından da dikkate değer bir çalışmadır. Prof. Dr. Faruk Sümer'in kaleme aldığı *Safevî Devletinin Kuruluşunda ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü* (Selçuklu Tarih ve Medeniyeti Enstitüsü Yayınları, Ankara 1976) adlı eseri de daha çok Osmanlı kaynaklarına dayanılarak hazırlanmıştır. Prof. Dr. Fikret Türkmen'in "Yeni bir Oğuzname Yazmasındaki Cengiz Han'la İlgili Rivayetler" (*Türk Kültürü Araştırmaları XXXI*, Ankara 1994) adlı makalesinden de konuyla ilgili şu rivayeti öğreniyoruz. Cengiz Han, Rum vilâyetlerini aldıktan sonra, buradan Kayı ve Afşar boylarına mensup kırk bin evi Horasan'a göçürmüş ve oğlu Toylu Han'ı başlarına serdar tayin etmiştir. Bu Türkmen oymakları da Tebriz, Esterabat ve Merv'i içine alan sahaya yerleştirilmişlerdir. Farklı kaynaklardan gelen bu eserler Safevî devletinin, Anadolu'dan beslendiğini ortaya koyma noktasında birleşmektedir.

Safevî sahasında Safevî kaynaklarına dayanılarak yazılmış olup, burada tanıtmaya çalışacağımız *Tarih-i Gızılbaşan* adlı eser ise bu özellikleriyle yukarıdaki çalışmaları bilhassa Faruk Sümer'i teyit etmesi ve belki de tamamlaması bakımından büyük bir ehemmiyete sahiptir. Müellif, eserinde on beşinci ve on altıncı yüzyıllardaki Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safevîler devrinde Azerbaycan ve komşu ülkelerde yaşanan tarihî hâdiseleri anlatmaktadır. Kızılbaşlık hareketine katılan oymakları, bu hareket içindeki rollerini, oymakların yetiştirdiği önemli kişileri, bu kişilerin mücadelelerini ve üstlendikleri vazifeleri detaylı olarak neredeyse tamamının Türk olduğu gerek sayı gerekse nitelik olarak Anadolu kökenli oymakların ağırlıkta bulunduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi bu gerçeğin bir Safevî kaynağı tarafından da teyid edilmesi önemli bir husustur. İleride de belirtileceği üzere bazı şahsiyetler hem Safevî hem de Osmanlı hizmetinde bulunmuşlar ve önemli görevler üstlenmişlerdir. Bu da bize, Osmanlı - Safevî mücadelelerinin dinî - mezhebî bir temele dayanmaktan ziyade, siyasî bir temele dayandığını gösterir ki, kanaatimizce bu nokta da oldukça ehemmiyetlidir.

Söz konusu eserin, on yedinci asrın başlarında bilinmeyen bir müellif tarafından yazıldığı ve 1604 yılında Mehemmed Reşid tarafından aktarıldığı söylenmekte ve tercümenin, eserin Tahran'daki tek el yazması nüshasının 1982 yılındaki neşrinden yapıldığı ve şerhler için ilmî nitelik taşıyan eserlerle sahalarında otorite olarak kabul edilebilecek âlimlerin tetkiklerinden istifade edildiği belirtilmektedir.

Verilen bu kısa bilgilerden sonra, eser besmele ile başlamakta ve Allah'a sonsuz şükürler sunulmaktadır. Daha sonra Allah'ın elçisi Hz. Muhammed'e samimî salat ü selam gönderilip Allah'ın arslanı, mü'minlerin emiri... gibi sıfatlarla anılan Hz. Ali'nin kabrinin nurla dolması temenni edildikten sonra onun nesline de selâm gönderilmektedir. Gerek Allah, gerek Hz. Muhammed ve gerekse Hz. Ali için beyit veya dörtlük şeklinde yüceltici nazım parçaları bulunmaktadır. Son olarak kitabın Safevî hanedanına hizmet edip İran vilâyetlerinde hanlık ve sultanlık süren kızılbaş tayfaları hakkında olduğu ve iki kısımdan meydana geldiği belirtilip eserin asıl bölümüne geçilmektedir.

Birinci kısım "Sağ tarafta olan tayfalar hakkında" başlığını taşımakta ve ilk olarak Şamlu tayfası tanıtılmaktadır.

Eserde, bu tayfa hakkında şu bilgiler verilmektedir. Bu tayfa Halep, Edirne, Tarsus ve diğer Şam şehirleri etrafında yaşamaktadırlar. Safevî hanedanının müritlerindedir. "Süleyman ve İskender" makamlı Şah İsmail zamanında büyük oymaklardan daha büyük bir sayıya sahiptirler. Bu tayfanın büyük emirleri olarak da Birinci Şah İsmail'in hizmetinde bulunmuş, onun emirü'l-ümerâsı olmuş, Horasan'ın fethinden sonra Herat hâkimliğine getirilmiş ve Çaldıran Savaşında öldürülmüş olan Hüseyin Bey Lele, Şam şehirlerinden ikiyüz gençle birlikte Şah İsmail'in huzuruna gelmiş, onun dikkatini çekip Herat hâkimliğine atanmış olan Abdin Bey Tahmasb'in yeğeni ve emirü'l ümerâsı olan Hüseyin Han, Herat ve Astrabat hâkimliği de yapan Zeynal Han, Gum'a hâkim tayin edilen ve Kazaklarla yapılan savaşta başarı gösterdiği için Meşhed valiliğine getirilen Veli Helife sayılmaktadır.

Bu tayfa ile ilgili olarak verilen bilgiler Safevî devletinin kurulup gelişmesinde Anadolu menşeli bir oymağın oynadığı rolü belirttiğimiz gibi Prof. Dr. Faruk Sümer'in kanaati de aynı doğrultudadır. Bu kanaatin bir Safevî kaynağı tarafından da tasdik edilmiş olması, konuya tereddüde mahal bırakmayacak kadar açıklık kazandırmaktadır. Zikredilen Rumlu tayfasının da büyük ölçüde Anadolu kökenli olup Tokat, Sivas, Amasya ve Sair Rum şehirlerinde yaşadıkları, bir kısmının köylü bir kısmının da şehirli oldukları ifade edilmektedir. Uzun Hasan'ın emiri olan Cahanşah ile Gezvin hâkimliği yapan oğlu Hacı Hüseyin Bey, bu tayfanın önemli şahsiyetlerindedir.

Ağaçeri, Bayramlı, Ekremi, Ördekli ve Garacarlı tayfalarının sadece adları zikredilmekte, haklarında kayda değer bir bilgi verilmemektedir.

"Akkoyunlu Tayfaları Hakkında" başlığını taşıyan ve Akkoyunlu oymaklarının tanıtıldığı bölümde bu oymaklara "Bayanduri" denildiğini de kaydeden müellif bu tayfanın İran topraklarında 36 yıl sultanlık yaptığını, Hesen Padişah, Sultan Halil Yagub Padişah... gibi padişahlarının bulunduğunu belirtmektedir. Bunlardan Hesen Padişahın soyunun elli birinci kuşakta Oğuz Han'a ulaştığı söylenmektedir ki, bu, önemli bir bilgidir. Babası Kara Osmanla birlikte Karakoyunlu-

larla yaptığı savaşlar hakkında verilen tafsilatlı bilgiler bu devrin daha iyi tanınmasına yardımcı olabilir. Uzun Hasan adıyla tanıdığımız Hesen Padişah'ın çocukları arasındaki taht kavgalarına da yer veren müellif, zaman zaman Osmanlı - Safevî çatışmasına da değinmekte; meselâ Uzun Hasan'ın torunu Sultan Murad'ın, Şah İsmail'in üzerine yürüten Yavuz Sultan Selim'in safında bulunduğunu kaydetmektedir.

Bayanduri, Mosullu, Pornak, Şeyhavend tayfaları hakkında çok az bilgi verilmekte, önemli şahsiyetlerinden bazıları sayıldıktan sonra çepni tayfası hakkında da az bir bilgi verilmektedir. Çepni tayfasının da Anadolu kökenli olduğu Trabzon yakınındaki Yukarı ve Aşağı Canik'ten olup Oğuz Han'ın oğlu Kün Han nesline mensup buldukları söylenmektedir.

Bayat ve Bozçalı Tayfası başlığı altında da, Bayat'ın "devletli ve nimetli" anlamlarına geldiği ve Oğuz Han'ın oğlu Kün Han'ın evlâtları oldukları belirtilmektedir. Bundan sonra yine Anadolu kökenli olup Safevî devletine büyük hizmetlerde bulunan emirlerin bağlı bulunduğu Erebkirlu ve Hınıslu tayfası tanıtılmaktadır. Erebkirlu'nun Çemişkezek bölgelerinden, Hınıslu'nun ise Hıms, Tercan ve Garahisar bölgelerinden oldukları ifade edilmektedir. Bu tayfanın Birinci Şah İsmail zamanında Erzincan valiliği, Belh hâkimliği, emirü'l-ulemâlık; Tahmasb zamanında da hazinedarlık Gevzin hâkimliği, Horasan eyaletleri emirü'l - ulemâlığı gibi önemli mevkilerde bulunmuş kişiler yetiştirdiği de ilâve edilmektedir.

"Tekelu Tayfası" başlığı altında, bu tayfanın Menteşe, Serhan, Aydın, Hamid illeriyle Germiyan ve Edasya diyarlarından oldukları, bu illerin hepsine birden Teke ili adı verildiği söylenmektedir. Bu tayfa da Anadolu tayfaları arasındadır ve Safevî devletine yaptıkları hizmetler küçümsenemeyecek ölçüdedir. 1510 yılında Şah İsmail'in sarayına gelmişler, Sultan Bayezid'in emirleriyle yaptıkları çetin savaşlardan galip çıkmışlardır. Emirü'l-ulemâlık, hâkimlik, valilik... gibi mevkilerde bulunmuşlardır. 7000 kişilik süvarisiyle Tahmasb'ın sarayına yaklaşan Tahmasb'ın saldırısından kaçıp Van kalesine sığınan oradan da davetli olarak Sultan Süleyman'ın huzuruna çıkan ve onun İran'a ikinci defa yürümesinde etkili olan ulema da bu tayfadandır.

"Türkmen Tayfaları" başlığı altında, bu oymakların uzun yıllar İran'da hükümlerlik sürdükleri ve Karakoyunlu ve Akkoyunlu olmak üzere iki kola ayrıldıkları belirtildikten sonra Karakoyunlu tayfaları hakkında genel bilgi verilmektedir. Müelliften öğrendiğimize göre Karakoyunlu tayfalarına "Barani" de denilmekte ve Erciş civarında yaşamaktadırlar. Bütün Azerbaycan'a, Irak-ı Arab ve Acem'in bir kısmına hâkim olan Gava Yusif bu tayfanın büyük emirlerinden biridir. Birkaç emirden daha bahsedildikten sonra Karakoyunlu tayfaları tek tek tanıtılmakta ve önemli şahsiyetleri hakkında bilgi verilmektedir. Bu tayfalar Alpaut tayfası, Baharlı tayfası, Cakırlı tayfası, Garamanlı tayfası, Sedlu tayfası, Hacılu tayfası, Bayburtlu tayfası, Varsag tayfası, Eroğlu tayfası ile Garacadağlı tayfasıdır. Bunlardan Alpaut, Baharlı, Garamanlı, Bayburtlu ve Varsag oymakları devlet hizmeti gören emirler çıkarmış olmaları bakımından önemli oymaklardır.

Eserde sol tarafta bulunan tayfalara geçmeden önce, Kürt ve Lur tayfaları hakkında da kısaca bilgi verilmektedir. Kürt padişahlarının Mısır, Şam, Halep ve Diyarbakır'da yirmi altı yıl hükümdarlık yaptıkları, Eyyubiler denilen Mısır sultanlarının ecdadının Kürt kahramanlarından Şâdi adlı birisi olduğu... şeklinde ifadeler yer almaktadır. Lur tayfaları hakkında da kısa bir bilgi verildikten sonra eserin ikinci kısmına geçilmektedir. İkinci kısımda "sol tarafta olan tayfalar hakkında" başlığı altında, bu tayfalar tek tek tanıtılmaktadır. Bilgi verilen ilk oymak Ustaçlı oymağıdır. Anadolu menşeli bu oymak Birinci Şah İsmail'in ilk yıllarında Erzincan dolaylarından gönüllü olarak orduya katılmışlardır. Şah İsmail adına yedi yıl Diyarbakır hâkimliği yapan Han Mehemed kardeşi aynı vilâyetin emirü'l-ümerası Gara Han... bu oymağın önde gelen şahsiyetleri arasındadır.

Yine Anadolu menşeli bir tayfa olan Zülgedr tayfası hakkında da Elbistan ve Maraş dolaylarında yaşadıkları çoğunun Safevî hanedanının müritleri olduğu, Birinci Şah İsmail'in cülusunun ilk yıllarında dergâha gelip Şiraz'ın idaresini ele aldıkları... gibi bilgiler verilmektedir. Bu oymağın en büyük emirlerinden biri Elaüddivle'nin torunu Mehemed Han Zülgedroğlu'dur. Bu şahıs, Tahmasb'in nüfuzlu bir adamı iken Osmanlı Sultanı Sultan Süleyman'a katılmış ve Erzurum

hâkimliği de yapmıştır. Bu tayfadan sonra "avda çabuk olan" anlamına gelip Oğuz Han'ın oğlu Yıldız Han'ın neslinden gelen Efşar tayfası ile ilgili bilgiler verilmektedir. Bu oymak da Safevî devletinde görev yapan büyük emirler yetiştirmiştir. Son olarak eskiden Gence ve Berde'de yaşamış olan Gaçar tayfasından da bahsedilmekte, yine önemli mevkilerde bulunan emirlerden örnekler verilmektedir.

Tayfaların tanıtılması tamamlandıktan sonra, Şerhler başlığı altında metinde geçen bazı ibarelerin açıklaması yapılmıştır. Açıklanan ibareler arasında artık kullanılmayan veya meşhur olmayan şahıs adları, yer adları, makam - mevki isimleri yanında bazı şahıs ve yer adları hakkında çok kısa ansiklopedik bilgilere de yer verilmiştir.

Sonuç olarak, kısaca tanıtmaya çalıştığımız *Kızıbaşlar Tarihi* adlı bu küçük eserin gerek asıl muhtevasını teşkil eden oymaklar hakkında verdiği bilgiler, gerekse "Şerhler" başlığı altında verdiği kısa fakat anahtar mahiyetindeki öz bilgilerle tarihçiler başta olmak üzere bu devirle ilgilenen herkes için faydalı olacağı kanaatindeyiz.

MEHMET TEMİZKAN